

емоційної напруженості під впливом імпульсів, переданих через ретикуляторну формацію й лімбічну кору до гіпоталамуса, останній дає майже максимальні розряди, які, у свою чергу, впливають на нову кору, викликаючи «функціональну декортикацію». Це явище виникає за рахунок надмірного генералізованого порушення кори, що у свою чергу порушує її диференціальну діяльність, необхідну для уваги й вищих психічних процесів, і суттєво впливає на процес мислення.

Логічно припустити, що саме це надмірне генералізоване порушення кори, і зокрема її лобових відділів, що беруть участь в усвідомленні стресових ситуацій, а також надмірне порушення області «гіпокампового кола», пов'язаного з лобовою корою функціонально, зумовлює особливості поведінки людину в стані емоційної напруженості та деякі специфічні особливості її мовлення.

Таким чином, конструкції емоційної напруженості, стресу, афекту в сучасній мові мають цілу низку властивостей на всіх мовних рівнях і повинні зайняти особливе місце в психолінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засєкіна Л.В., Засєкін С.В. Психолінгвістична діагностика. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. – 188 с.
2. Носенко Э. Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. Днепропетровск, 1975.
3. Основные современные концепции творчества и одаренности / Под ред. Д. Б. Богоявленской. - 132 с.

УДК 159.9

Ткачов А.В., здобувач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

В статті проведено огляд літератури по проблемі професійної відповідальності

Ключові слова: професійна відповідальність, особистість.

В статтє дается обзор литературы по проблеме профессиональной ответственности.

Ключевые слова: профессиональная ответственность, личность

Постановка проблеми. Професійна відповідальність як психологічна категорія суб'єкта діяльності досліджувалася В.А. Бодровим і О.Г. Луценко [2, 5]. Під професійною відповідальністю розуміється властивість особистості, що відбиває відношення суб'єкта до її змісту й результатів, до інших суб'єктів і самого себе в процесі праці. Характер цього відношення обумовлюється необхідністю чіткого й повного виконання (дотримання) у професійній діяльності запропонованих вимог і правил, а також готовністю відзвітувати про результати власної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На основі вивчення уявлень фахівців різних професійних груп про зміст і структуру категорії «професійна відповідальність особистості» було встановлено, що в структурі якостей «професіонала» категорія професійної відповідальності займає одне з перших місць, поряд з такими якостями як: акуратність, дисциплінованість, компетентність, обов'язковість, зібраність, вимогливість, упевненість, які відбивають специфічні сторони відношення суб'єкта діяльності до праці й до інших осіб.

Авторами був визначений тезаурус якостей, що характеризують категорію відповідальності, які були об'єднані в групи:

1. Перша група - риси характеру, що відбивають відношення особистості: до праці (працьовитість, сумлінність, активність і ін.), до колективу й окремих людей (доброта, чуйність, вимогливість, тактовність, обов'язковість, принциповість і ін.), до самого себе (самокритичність, упевненість, самоконтроль, акуратність і ін.).

2. Друга група - риси характеру, що проявляються в поведінці: моральні (чесність, обов'язковість, порядність, справедливість і ін.); вольові (наполегливість, рішучість, спритність і ін.), емоційні (спокій, сміливість, стійкість, тривожність і ін.).

3. Професійні якості (знання, навички, досвід, уміння, ерудиція).

4. Інтегральні властивості особистості й індивіда (здоров'я, працездатність, інтелект і ін.).

В.А. Бодров і О.Г. Луценко відзначають, що прояв професійної відповідальності залежить від стану, рівня розвитку професійно важливих якостей і інтегральних властивостей особистості, які обумовлюють той або інший ступінь виразності професійної відповідальності.

Було встановлено, що поняття, які характеризують професійну відповідальність, мають різний ступінь значимості. Найбільшу значимість в описі категорії професійної відповідальності мають поняття, що характеризують соціально-етнічну сферу особистості: дисциплінованість, чесність, сумлінність, обов'язковість. Більшою мірою професійна відповідальність відбивається в поняттях, що виражають професійно значимі якості суб'єкта: професіоналізм, навички, знання, досвідченість, ставлення до праці; а також в інтегративних властивостях особистості й індивіда: працездатність, здоров'я, інтелект.

Таким чином, на основі отриманих результатів автори зробили висновок про те, що професійна відповідальність є властивістю особистості й розкривається через сукупність понять особистісних рис, професійних якостей і інтегральних властивостей особистості й індивіда.

Л.І. Діментій [5] відповідальність особистості в діяльності визначає як гарантування особистістю збереження певного рівня і якості діяльності протягом певного часу, незважаючи на непередбачені труднощі. Феномен відповідальності розглядається як характеристика суб'єкта діяльності, що проявляється у виборі належного й що виконуємого, підкреслюючи, тим самим, його активну позицію.

Серед критеріїв, що виражають відповідальне відношення суб'єкта до праці, Л.І. Діментій виділяє задоволеність. Вона розділяється на: особистісну задоволе-

ність; процесуальну задоволеність, що виникає в контексті конкретної діяльності, при оцінці її результатів; соціальну задоволеність - у формі переживання суспільної корисності, цінності особистісного внеску в спільну справу.

Автор характеризує відношення до діяльності залежно від об'єкта, на який воно спрямовано: відношення до труднощів, складностей, які виникають у процесі діяльності; відношення до нових обов'язків; відношення до обіцянок, відношення до того, за що людина повинен нести відповідальність; відношення до здійснення або відмови від виконання своїх намірів і т.д. Характеристики відношення об'єднані у фактори: «діяльнісний», що характеризує спосіб здійснення діяльності; «готовність іти на ризик»; «готовність прийти на допомогу».

Л.І. Діментій установив взаємозв'язок відповідальності з діяльністю й деякими особистісними характеристиками суб'єкта, такими як рівень домагань, саморегуляція й задоволеність, які є внутрішніми умовами її реалізації. Як показник задоволеності від відповідальності в діяльності, виступає готовність до відповідальності, виражена в установці особистості. Готовність до відповідальності розглядається автором на рівні цінностей особистості.

Серед когнітивних і особистісних детермінант відповідальності Л.І. Діментій виділяє: упевненість у собі (перевага власних рішень), інтернальний локус контролю, мотивацію досягнення успіху, що забезпечує реалістичний рівень домагань, і адекватну самооцінку.

Особлива увага в дослідженні Л.І. Діментія приділено аналізу відповідальної поведінки особистості в діяльності. Як форми відповідальної поведінки зазначені наступні характеристики:

- а) забезпечення умов і засобів діяльності (тимчасове забезпечення, ступінь використання інформаційних ресурсів);
- б) доведення діяльності до одержання результату при непередбачених труднощах і протиріччях;
- в) здійснення діяльності в термін, тобто забезпечення протікання й завершення діяльності в часі;
- г) забезпечення високої якості виконуваної діяльності;
- д) самостійність при узятті зобов'язань по виконанню діяльності (виключення опіки й зовнішнього контролю);
- е) добровільність при здійсненні діяльності;
- ж) готовність іти на ризик для досягнення мети діяльності;
- з) готовність допомогти іншому в процесі діяльності.

Виділені поведінкові характеристики об'єднані у дві групи: якості, які пов'язані з особливостями структури й обставинами діяльності, готовності до неї (забезпечення умов і засобів діяльності); стійкі, незалежні від діяльності якості особистості (добровільність, самостійність, готовність іти на ризик).

Таким чином, відповідальність особистості в діяльності, за Л.І. Діментієм, характеризується поведінкою особистості в конкретній ситуації й визначається повним набором зазначених параметрів відповідальності.

У наступних дослідженнях виділені характеристики відповідних форм поведінки були уточнені й конкретизовані. У результаті, поведінкові форми відпові-

дальності виразилися в наступних характеристиках: здатність вчасно приступати до роботи, здатність досягати мети в ускладнених умовах діяльності, здатність не відмовлятися від реалізації власних планів і намірів, здатність виконувати обіцянки, дані іншій людині (іншим людям), здатність і прагнення передбачати наслідки власних вчинків, дій, здатність і прагнення враховувати вплив своїх вчинків, їх наслідків на інші.

Використовуючи як критерії виразність властивостей особистості, ступінь повноти присвоєння відповідальності, різні механізми її реалізації в поведінці, виділені типи відповідальності: оптимальний, виконавчий, функціональний, егоїстичний і протилежний оптимальному.

Цінність дослідження Л.І. Діментія полягає в тому, що в ньому пропонується окремо окреслити як самостійну, потребує особливого вивчення проблему відповідального відношення особистості до діяльності. Варто погодитися з точкою зору автора, що розуміння відношення як вибору належного, що відбиває його специфіку стосовно професійної діяльності.

Вивчення відповідальності в трудовій діяльності, як форми контролю за поведінкою і діяльністю працівника на виробництві пов'язано, за К. Муздибаєвим [6], насамперед, з виконанням ним своїх рольових обов'язків. Саме рольові обов'язки працівника становлять нормативний контекст, на тлі якого оцінюється його реальна відповідальність.

Кожний член виробничого колективу має безліч різноманітних обов'язків. Одні з них, як правило, жорстко задані, інші встановлені не так чітко. Здійснення низки обов'язків контролюється систематично, і за їхнє невиконання до працівників застосовуються певні санкції. Інші ж обов'язки контролюються не настільки суворо, і за їхнє невиконання працівник формально не карається. Ефективність реалізації будь-яких рольових обов'язків залежить не тільки від зовнішнього контролю й суворості використовуваних санкцій, але й від того, якою мірою сам працівник визначає коло своїх обов'язків і тим самим приймає на себе відповідальність за їхнє виконання.

Ступінь здійснення працівником рольових вимог залежить від того, у якому ступені вони реалізуються іншими членами даного колективу. Одні вимоги, зокрема, норма виробітку, втілюються в життя всіма працівниками у високому ступені, а інші, наприклад, дотримання правил техніки безпеки або економія матеріалів, нерідко залучають менше уваги. Чіткість виконання рольових обов'язків залежить також від того, чи вважає працівник дані обов'язки безпосередніми або «дискреційними» (виконувані на власний розсуд працівника, добровільно й не контролювані так суворо, як безпосередні).

Установлено, що відповідальність за невиконання «неосновних» обов'язків усвідомлюється суб'єктом слабкіше, ніж основних, причому виконуються ці обов'язки в меншій ступені. Така ж тенденція виявляється й у сприйнятті працівниками реалізації цих двох видів обов'язків членами даного колективу: безпосередні обов'язки сприймаються та виконуються більш інтенсивно, ніж дискреційні.

Дослідження К. Муздибаєва свідчать про те, що відбиття відповідальності за здійснення рольових обов'язків на рефлексивному рівні (самовідбиття й відбиття

інших) у цілому істотно відстає від виконання цих обов'язків у дійсності, причому таке відставання більш характерно для дискреційних обов'язків.

У сприйнятті працівниками відповідальності за виконання безпосередніх обов'язків також є важливі розходження. Рівень усвідомлення відповідальності при необхідності представити кінцевий результат праці значно вище, ніж за виконання певних функцій у процесі праці. Ця тенденція виявляється й у поведінці працівників: вони додають більше зусиль, щоб представити кінцевий результат праці, і менше, щоб здійснювати інші види посадових обов'язків у процесі праці.

Це пояснюється тим, що діяльність працівника здебільшого оцінюється по досягнутій меті - кінцевому результату. Заради досягнення кінцевої, зримої, причому, як правило, винагородженої мети, він, можливо, у ході роботи жертвує виконанням деяких прямих обов'язків. Іншою причиною є те, що організація оцінює й ураховує виконання не всього спектра основних обов'язків, а лише тих, які або піддаються обліку, або безпосередньо пов'язані з виконанням виробничого плану.

Вивчення взаємозв'язку між ступенем приписування робітниками собі відповідальності за виконання різних видів обов'язків у процесі праці й ступенем виконання ними цих обов'язків у дійсності показало, що ступінь реалізації виробничих обов'язків вище серед працівників, які по особистісних якостях класифікувалися як більш відповідальні. Така тенденція відповідальності проявляється й щодо усвідомлення й виконання дискреційних обов'язків, здійснення яких є добровільною справою суб'єкта.

У дослідженнях К. Муздибаєва, Є.Д. Дорофєєва, Л.І. Діментія [2, 3, 6], присвячених вивченню впливу локусу контролю особистості на відповідальність особистості в трудовій діяльності, установлені позитивні зв'язки інтернального локусу контролю й відповідальності в трудовій діяльності.

Показано, що інтернали схильні занижувати оцінку ступеня власної відповідальності за виконання непрямих, дискреційних обов'язків і обов'язків виконувати різні види дій у процесі праці, тоді як оцінка їхньої продуктивності свідчить про те, що вони, у порівнянні з екстерналами, більш відповідальні у виконанні цих обов'язків. В умовах трудової діяльності інтернали більшою мірою, чим екстернали, вимагають інформацію в ситуації невизначеності, прагнуть одержувати більший ступінь контролю над ситуацією, а також приписують свою продуктивність скоріше своїм здатностям, ніж долі або випадку й, крім того, вони переконані, що старанна робота, найімовірніше веде до більшої продуктивності, що, на їхню думку, сприяє отриманню більше високої винагороди за працю.

Аналізу проблеми взаємозв'язку відповідальності особистості до діяльності і її успішності присвячені дослідження А.Ф. Єсаулова [5], що на прикладі навчальних груп установив, що для учнів з вираженим яскравим емоційним відношенням до професії характерний стійкий професійний інтерес, формування якого, у свою чергу, пов'язане з активним і успішним включенням особистості у відповідну діяльність.

У дослідженнях А.А. Бодаєва [5] показано, що з вимогливим відношенням до праці, повагою до людей і уважним ставленням до своїх обов'язків пов'язані такі якості особистості як ініціатива, посидючість, наполегливість (або навпаки, паси-

вність, нетерплячість, бездіяльність), які формуються в процесі безперервних вправ і виконання тих вимог, які пред'являються до людини в процесі діяльності, і тих, які він пред'являє до себе сам.

Відношення до своїх обов'язків, на думку А.А. Бодалєва, залежить від життєвої позиції особистості, що являє собою систему її відносин до матеріальних умов життя, суспільства й людей, до себе, власним обов'язкам (суспільним, трудовим) і т.д. Ці відносини характеризують моральний вигляд особистості. Тому при відповідальному відношенні до своїх обов'язків люди проявляють максимальну активність і продуктивність, при індиферентному - формально виконують вимоги, пропонувані до них, при негативному відношенні прагнуть зробити якнайменше, не піклуючись про якість праці і його результатів.

У роботі А.С. Єгорової [5] був виявлений прямий зв'язок між рівнем успішності діяльності та особливостями відношення особистості до розв'язуваного завдання. Автор показав, що члени груп різної успішності діяльності, характеризуються різним ступенем активно-позитивного відношення, відрізняються за рівнем розуміння значення завдання, за ступенем включення виконуваної діяльності в систему особисто значимого й за рівнем активності зусиль, прикладених у ході діяльності. Було показано, що такі особистісні риси як рішучість і сміливість позитивно пов'язані з відношенням до виконуваного виду діяльності.

Дослідження К.Н. Смирнової [5] було присвячено аналізу взаємозв'язку відношень людини й особливостей його характеру. Отримані результати свідчать про те, що відношення, здобуваючи стійкість, виразність, більшу значимість, стають характерними рисами особистості. Риси характеру, такі як принциповість, егоїзм, сумлінність, безпосередньо виражають відношення, а ряд інших особистісних властивостей (наприклад, прямота, рішучість, вольові риси характеру) виражають способи здійснення відношення, не являючи собою відношення у власному розумінні слова.

Автором установлені взаємозв'язок інтелектуальної активності особистості (вираженої в інтересі до виконуваної діяльності) і ступеня свідомого відношення до діяльності. Виділено типологію особистості на основі її відношення до діяльності: особистості, інтелектуально активні й свідомо готові до діяльності; особистості, що свідомо ставляться до діяльності, але інтелектуально пасивні; особистості, що індиферентно ставляться до діяльності при високій інтелектуальній активності; особистості, інтелектуально пасивні й байдужі до діяльності. У даній роботі показано, що усвідомлене відношення до діяльності є необхідним, але недостатньою умовою для її успішного виконання.

Аналіз багаточисельних емпіричних досліджень, присвячених відповідальності особистості, показав, що відношення особистості до виконуваної діяльності перебуває в співвідношенні зі ступенем усвідомлення суб'єктом обов'язків і діючим оволодінням усвідомленими завданнями, що підтверджує необхідність вивчення відповідальності в контексті психологічного відношення.

Висновок. Таким чином, огляд літератури по проблемі професійної відповідальності (відповідальності особистості в професійній діяльності) свідчить про те, що вона вивчається, по-перше, як особистісна властивість, що має індивідуально -

психологічні кореляти (локус контроль) (Л.І. Діментій), по-друге, як категорія, обумовлена сукупністю особистісних якостей, що виявляються шляхом вивчення уявлень про відповідальність (В.А. Бодров, А.Г. Луценко), у третіх, у числі професійно важливих особистісних якостей, що характеризують нормативність особистості, її лояльність до групових стандартів і ретельність у виконанні своїх обов'язків (К. Муздыбаєв).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В.А. Бодрова. — М.: Ин-т психол. АН СССР, 1991. - С. 3-26.
2. Бодров В. А, Луценко А. Г. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В.А.Бодров, А.Г.Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. - М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. — С. 157-167.
3. Диментий Л. А. Типология ответственности и личностные условия ее реализации: Дисс. ... канд. психол. наук. - М., 1990. - 190 с.
4. Дорофеев Е. Д. Внутригрупповая ответственность в условиях совместной деятельности: Дисс. ... канд. психол. наук. - М., 1994. - 188 с.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. - СПб.: Литер, 2000. - 508 с.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности / К.Муздыбаев. - Л., 1983. - 239 с.

УДК 159.98:622

Йовановіч М.І., здобувач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проводиться аналіз проблеми компетентності в психології.

Ключові слова: професійна компетентність, екстремальна діяльність.

В статье проводится анализ проблемы компетентности в психологии.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, экстремальная деятельность.

Постановка проблеми. Екстремальна і кризова психологія – молода галузь психологічної науки. У ній присутньо багато таких понять, що остаточно ще не сформувалися, які знаходяться в процесі вивчення, конкретизації, уточнення. Саме до таких понять відноситься професійна компетентність в екстремальних видах діяльності.

При розробці поняття професійної компетентності як основний принцип ми використовували принцип системності. Принцип системності є невід'ємною час-